

Forfatter: Janet Garton

Titel: Forfatterportræt af Erik Skram

Citation: Janet Garton: "Erik Skram", i Janet Garton: *Erik Skram*. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-skram-e-p-root.pdf> (tilgået 28. november 2021)

Ophavsret Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen.](#)

Erik Skram

Indhold

- [Indledning](#)
- [Biografi](#)
- [Forfatterskabet](#)
- [Forfatterskabets modtagelse og efterliv](#)
- [Bibliografi](#)
- [Om forfatteren til dette forfatterportræt](#)

Inledning

"Aldri havde jeg kunnet leve helt på noget, altid var jeg kommen ind ad den forkerte Dør på Scenen."
(*Elskede Amalie*, brev 78).

Denne beskrivelsen av Erik Skrams syn på hans egen ungdom, som han uttrykker det i et brev til Amalie Müller 11/3/83, kunne underskrives av mange av hans samtidige og av senere kommentatorer. Han levde samtidig med og var personlig vitne til noen av de mest dramatiske begivenheter i moderne dansk historie og kulturliv: slaget ved Dybbøl 1864, slåsskampen mellom Høyre og Venstre som sluttet med Venstres endelige og forsinkede seier, attentatet på Estrup og Rigsdagsbrannen, Georg Brandes' forelesninger og hele Det moderne gjennombrudds spennende utvikling. Han var en personlig venn av Georg og Edvard Brandes, Holger Drachmann, J.P. Jacobsen, Viggo Hørup, og godt kjent med andre nordiske kulturpersonligheter, bl.a. Bjørnson, Kielland, Garborg, Gunnar Heiberg, Hamsun, Gustaf af Geijerstam. Han var selv roman- og skuespillforfatter, og arbeidet dessuten hele livet som journalist og kritiker ved forskjellige blad, bl.a. *Morgenbladet* og *Politiken*. Men han oppnådde aldri å bli anerkjent som en ledende talent eller åndelig fører. Når hans forfatterskap blir rost, er det nesten alltid med forbehold, og når den kulturelle utvikling han gjennomlevde blir oppsummert, kommer han som oftest med i en bisetning, noen ganger litt nedlatende - urettferdig nedlatende, som jeg skal prøve å vise. Ikke desto mindre gjorde han en viktig innsats både i skjønnlitteraturen og i tidens debatt. Takket være sin viktigste roman, *Gertrude Coldbjørnsen* (1879), kom han så langt at han ble tatt med i Georg Brandes' undersøkelse av *Det moderne Gjennombrudds Mænd* (1883), og hans beskrivelse av Sønderjylland for Martinus Galschiøts *Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere* (1887) var så vellykket at det ble trykt særskilt som *Hinsides Grænsen* (1888). Han var en fremragende stilist og en ettertenksom og grundig debattant som ga uttrykk for tidens nye tanker, og på mange måter gjenspeiler også hans personlige liv overgangstidens konflikter og streben etter "et liv i sannhet". Hans ekteskap med den norske Amalie Skram var blant mye annet også et viktig bidrag til tidens åndsliv, og her som andre steder kunne man si at det har vært en viss tendens til å undervurdere hans innsats.

Biografi

Etter århundreskiftet - og i anledning av at han i 1908 ble utnevnt til Ridder af Dannebrog - skrev Erik Skram noen "Selvbiografiske Optegnelser", som først ble trykt etter hans død (*Tilskueren*, 1924, s. 32-47). Disse optegnelsene er interessante både for hva de sier og for hva de fortier. Han forteller de strengt biografiske fakta: at han ble født 10. mars 1847 i København som yngste sønn av Gustav Skram (tidligere Schram), Danmarks første jernbanedirektør, og Ida Johanne Hoë, datter av Justitsråd Hoë; en solid borgerlig herkomst. Han legger mye vekt på den "æstetisk farvede Embedsmandsdannelse" i huset, med dens interesse for

amatørdramatikk og lesning, som ga ham et tidlig inntrykk av "at det var Digterne og ikke Præsterne, der meddelte Livets Sandheder" (s. 32-33). Han forklarer sin tidlige interesse for romantisk litteratur og lede ved skolegang - han gikk sammen med Holger Drachmann på den velrenommerte Metropolitanskolen, men uten å finne noe der som fengslet ham. Kombinasjonen av skoletretthet og de ridderlige idealer han hadde ervervet seg gjennom sin lesning av bl.a. B.S. Ingemann, Carit Etlar og Walter Scott førte til at han ved krigens utbrudd i 1864 løp vekk fra skolen og - i en alder av ikke fylt 17 år - meldte seg som frivillig til krigen. Han var med i slaget på Als, ble hardt såret og kom på lasarett; men den korte tiden han var med i kampen var nok til å ta livet av hans svermeriske forestillinger om det gloriøse og heltemodige ved krigen. Han kom mer nøkternt tilbake til København, tok artium i 1866 og begynte å studere medisin - men oppga det snart for å lære seg stenografi. I 1868 ble han ansatt i Rigsdagen.

Det som selvbiografien ikke forteller, er hvor tidlig dette harmoniske hjemmet fikk økonomiske og andre problemer, takket være farens spekulasjoner. For en fyldigere opplysning må vi igjen ty til brevet til Amalie Müller som er sitert i begynnelsen av denne artikkelen:

Fra en udmærket Stilling og forholdsvis rige Forhold og Forbindelser, faldt min Fader, da jeg var 8 År, tror jeg, med ét ud i et økonomisk fuldstændig uholdbart Vovespil af et Liv, han havde slet ingen Støtte i min Moder, han opløste vort Hjem, og jeg med de fleste af mine Søskende kom til at leve for den aller største Del af en Onkels storartede Godhed. Vi optoges i hans rige Hus. Vore Forhold havde et besynderlig falskt Præg, min Fader ophørte så vidt jeg véd snart med at betale for os, og uden direkte at vide det, fik vi alle tidlig Følelsen heraf. Dette varede, til jeg blev Student. Min Fader døde Året før. Denne Følelse af at være lige som på Siden af de Forhold, hvori jeg færdedes, har gravet sig fra Børneårene ind i min Sjæl.

Den onkelen de bodde hos, var vinhandleren Mozart Waagepetersen (1813-85), som var gift med søsteren til Eriks far. Han hadde ikke råd til å la Erik studere, og etter 1866 måtte han tjene til sitt eget levebrød; det førte til ansettelsen i Rigsdagen, en stilling som han beholdt under varierende former hele sitt liv. I 1872 ble han offisielt stenograf, og fra 1894 til 1918 var han protokollsekretær. I lange perioder av hans liv var dette hans eneste faste inntekt, skjønt det var langt fra ordentlig betalt; tidlig i 1880-årene, for eksempel, tjente han 14-1500 kroner året på Rigsdagen (den gangen regnet man med at en borgerlig familie kunne leve noenlunde anstendig på 4000 kroner året).

Samtidig med at han ble stenograf, begynte Skram sin virksomhet som journalist. Hans bakgrunn og hans nasjonale sinnelag gjorde det naturlig for ham i begynnelsen å skrive for høyrepressen, som avisen *Fædrelandet* og de nasjonalliberale avisene i provinsen. Men de debattene han daglig var vitne til i Rigsdagen, gjorde ham mer og mer desillusjonert over ledelsens - særlig Estrups - svakhet, samtidig med at han overvar Georg Brandes' revolusjonære forelesninger om *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur* i begynnelsen av 1870-årene. Han begynte å komme med i kretsen omkring Georg og Edvard Brandes, og brøt fullstendig med høyre i 1876. Fra da av var han venstresinnet med glød og overbevisning. Han suget inn kunnskaper, gjorde et par utenlandsreiser - til Wien i 1874, og et lengre 6-måneders opphold i Italia i 1877 - og debuterte som forfatter i 1877 med *Herregaardsbilleder*, utgitt under pseudonymet Henrik Herholdt, Drachmanns mellomnavn. Boken var et svar på Drachmanns roman *Tannhäuser* (1877), som beskrev et herregårdsmiljø på en måte som Erik trodde han kunne gjøre mye bedre. Samtidig var han klar over at romanen var diletantisk skrevet, og han satte seg så ned for å konsentrere seg om den neste romanen som skulle bli hans gjennombrudd, *Gertrude Coldbjørnsen*. Den kjølige eller direkte avvisende mottakelsen av hans andre roman var en stor overraskelse og skuffelse for ham, og han skrev ikke mer skjønnlitterært på mange år. I stedet satte han sine krefter inn på journalistikk og kritikk. Han skrev bl.a. i svenske *Snällposten* og *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, norske *Dagbladet* og danske *Ude og Hjemme* og *Morgenbladet*. Det sistnevnte ble han nært knyttet til da Edvard Brandes og Viggo Hørup var redaktører, og i januar 1881 ble han ansatt som redaksjonssekretær i bladet. Det viste seg å være en oppsplitende og tidskrevende stilling; Skram satt ofte på kontoret til langt på natt - etter en lang dag som stenograf på Rigsdagen - og det var heller ikke bra betalt, bare 1800 kroner året. Så selv med sine to stillinger klarte han ikke å oppnå "en god borgerlig lønn". Han innså at det var prisen man måtte betale hvis man valgte å arbeide for venstre istedenfor høyre. Kronisk pengemangel er et gjennomgangstema i nesten hele hans liv. Og stillingen ved *Morgenbladet* varte heller ikke lenge; etter voksende konflikter sluttet han som redaksjonssekretær i september 1883, og ved Chresten Bergs overtakelse av *Morgenbladet* fra Brandes og Hørup i desember 1883 kom han til å stå definitivt utenfor.

Før dette skjedde, var det imidlertid hendt noe skjebnesvangert for Skram: møtet med Amalie Müller. Dette var utvilsomt det viktigste møtet i hans liv - som det var det i hennes. De traff hverandre i august 1882 da han reiste til Norge for å delta i feiringen av Bjørnsons dikterjubileum på Aulestad, hvor hun også skulle være med. Begge hadde blitt advart mot den andre; Erik visste at Amalie var en uimotståelig med koldhjertet skjønnhet, og hun visste at han var en kynisk kvinneforfører. Både fra deres egne vitnesbyrd og fra andres er det klart at Skram ble øyeblikkelig betatt; han sier det selv i brevene til Amalie, og det går klart fram av bl.a. Bjørn Bjørnsons beskrivelse av festen i *Aulestad-minner* (1973, s. 111-12). Amalie var tiltrukket, men mistenksom og usikker, og i en lang strøm av brev prøvde han å overbevise henne om at hun ikke var ferdig med menn og at de var bestemt for hverandre. De traff hverandre igjen etter jul 1882 og sommeren 1883, og etter dramatiske forviklinger ble det til at Amalie Müller i april 1884 flyttet til København og ble

Amalie Skram.

Historien om møtet med Amalie er ikke bare en lidenskapelig kjærlighetshistorie, skjønt det er det også. Denne underskjønne kvinnen hadde aldri elsket, og hennes første mann hadde bare fylt henne med avsky; Skram vekket henne erotisk og fikk en jublende kjærlighet tilbake. Men for ham var erotikken ikke et tidsfordriv, ikke noe avgrenset eller sekundært; man kunne nesten si at den var hans religion, og møtet med Amalie gav ham en mulighet til å etterleve den. I et brev til Georg Brandes 26. november 1883, da han ble bedt om en kort biografisk skisse til bruk i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, avsluttet han med stikkordet: "Livsanskuelse grundet på Elskov" (forresten en hentydning til Viggo Drewsens essay *En Livsanskuelse, grundet paa Elskov* (1881)). Det samme kan man lese ut av hans to første romaner, og han sier det om og om igjen i brevene til Amalie: at først gjennom å elske blir man til et helt menneske, og at å følge kjærlighetens bud er den høyeste moral. I et 16-siders brev som ligner en avhandling prøver han å forklare for henne hvordan erotikken henger sammen med alle skapende krefter:

... at Naturen har samlet det finest udviklede af sin glædefrembringende Evne i Kærlighedslysten, i Trangen hos Kvinden til at give sig hen, og i Ønsket hos Manden om at blive taget til Nåde og være Beskytter tillige, hænger simpelthen sammen med Naturens hele store Livsøkonomi, at Livets Bevaring og Udvikling kun kan bygges på det Glædefrembringende. Kun det er frugtbarørende, kun i virkelig Glæde eller ud fra dens oprindelige Grund spirer Livets Kræfter og de Tanker som bære fremad. Børnene fødes efter Mødet på Elskovslejet, og også kun der fødes Poesi, Kunst og Moral. Menneskene véd Intet om hinanden - Mand og Kvinde ikke - før de have skænket hinanden den højeste Fryd og givet sig nøgne hen (åndelig og legemlig), i hinandens Arme. Fra denne inderlige Forbindelse skriver sig alt blødt og godt på Jorden. Det er i *Blottelsen* Kundskaben stikker, og kun ved denne kommer Udviklingen. Det er i Følelsen af den Enes Uundværlighed for den anden, i den højeste Følelse af denne Art, at Muligheden for gode Samfundstilstande må søges, og det er i den fromme, selvfortabte indbyrdes Dyrkelse af hinanden som dem, der give Fryd og rolig Lykke, at Mand og Kvinde have hjulpet hinanden til at få et Skønhedsbegreb og derved dannet Kunst og Poesi på Jorden. (*Elskede Amalie*, brev 17, 1/10/82).

Det ble et stormfullt ekteskap; brevene, som fortsetter gjennom hele ekteskapet fram til separasjonen i 1899 (598 av dem i alt) viser både hvor høyt hver av dem elsket den andre og hvor vanskelig begge to var å leve med. Erik var langsom og omstendelig, og kunne være både sur og langsint; Amalie var oppfarende og lett såret, stor i kjeften og heftig, og hennes mistenksomhet utviklet seg etterhvert til en sykkelig sjalousi. Hvor vidt den var berettiget, er ikke lett å si. Det er klart at Skram hadde "levd et liv som andre menn" som han selv sier før de giftet seg, og hadde et visst rykte som en Don Juan; han hadde hatt noen forhold som han fortalte henne inngående om, sikkert også andre som han ikke fortalte om - det finnes spredte indikasjoner i brev og dagbøker. Etter at de hadde giftet seg påsto han derimot at han hadde vært henne tro, og jeg har ikke funnet noe bevis på det motsatte.

Kunstnerisk sett betydde også Amalie og Erik Skram mye for hverandre, skjønt det var utvilsomt hun som lærte mest av ham. Han var en etablert forfatter da de møttes - og hun hadde vært nysjerrig etter å møte forfatteren til *Gertrude Coldbjørnsen*, som kunne vite så forbausende mye om et ungt pikesinn; hun hadde ennå ikke utgitt noe litterært, selv om hun hadde begynt å skrive. Hans rolle som støtte og konsulent for hennes forfatterskap er kanskje hans største bedrift i nordisk litteratur. Han leste hva hun skrev, kommenterte og korrigererte, og skjønt hun langt fra alltid fulgte hans råd (deres stiler var meget forskjellige) lærte hun mye fra hans sikre stilsans, som gjorde henne til en mer bevisst skribent. Men det går for langt å påstå, som bl.a. Nils Collett Vogt har gjort, at han "ofret" sitt forfatterskap for hennes ("Hennes mann, Erik Skram, har vi nordmenn grunn til å minnes med takknemlighet som sin hustrus kloke, opofrende venn. Uferdig som hun var, men rik på friske impulser og nytt stoff stod han henne offervillig bi i hennes forfatterskap, ja, han opgav endog sitt eget til fordel for hennes." *Fra gutt til mann*, s. 261). Da de møtte hverandre, hadde han allerede lagt skjønnlitteraturen på hyllen, til dels pga. mottakelsen av *Gertrude Coldbjørnsen*, men enda mer som en følge av møtet med Zolas verk, som han selv forklarte Amalie:

L'Assomoir [sic] gjorde et overmægtigt Indtryk på mig, og jeg sagde meget rolig til mig selv: Du skriver ikke et Muk mere, for Du er kun en Dreng i Literaturen. Det stod for mig med næsten afgjort Vished, at mit Arbejde var Fusk, og at jeg følgelig aldrig vilde befatte mig med sligt mere. Det var Zolas "Sagkundskab", der gjorde det af med mig. Hvor meget af det, der er skrevet i G.C. er ikke til syvende og sidst gjort på en Gætning - for mig stod det, som om Zola ikke kunde skrive en Linje uden fuld og sund Vished. (*Elskede Amalie*, Brev 76, 4/3/83).

I årene etter dette skrev han, bortsett fra et par noveller som ble trykt i *Tilskueren*, nesten utelukkende sakprosa. I 1887 - etter hans første besøk på slagmarken siden 1864 - kom hans beskrivelse av Sønderjylland som er noe av det beste han har skrevet. Ellers var det journalistikk i forskjellige blad og aviser; fra 1884 skrev han i Edvard Brandes' og Hørups nye avis *Politiken*, og han anmeldte teaterstykker i *Illustreret Tidende* og moderne litteratur i *Tilskueren*. Han hadde også lyst til å prøve seg som skuespillforfatter, og i 1889 utgav han og Amalie skuespillet *Fjældmennesker* som de hadde skrevet sammen. Forsøket falt ikke heldig ut; intrigen var overfladisk, personene ikke overbevisende skildret, og så ble stykket utgitt på dansk selv om det skulle foregå i Norge blant nordmenn - det var som om forfatterne

ikke kunne bestemme seg for hvor det skulle høre hjemme. Det ble ikke oppført før i 1892 på Dagmar-teatret, og gikk bare noen få ganger. Skram forsøkte seg igjen med stykket *Ungt Bal* i 1895, som falt mer i publikums smak, men det oppnådde bare en sesong på Dagmar-teatret og ble ikke satt opp igjen senere. Han hadde også kontakt med teatrene som tekstbearbeider og oversetter; i 1880- og 90-årene oversatte han flere skuespill, bl.a. av Knut Michaelson og Gustaf af Geijerstam (den siste, som var blitt en personlig venn, satte Skram særlig høyt).

I 1890-årene kom etterhvert også Skrams to siste romaner, *Agnes Vittrup* (1897) og *Hellen Vige* (1898), to små bøker som han selv kalte "nogle ikke synderlig omfangsrige, stemningsbevægede Fortællinger" ("Selvbiografiske Optegnelser", s. 43). De var som hans to første romaner stemningsladete historier om kjærlighet, hensatt til et herregårdsmiljø og skrevet med innfølelse, og med særlig forståelse for det kvinnelige synspunktet. De vakte ikke synderlig røre. Etter dette skrev han ikke mer skjønnlitterært før et siste skuespill, *Irene*, som ble oppført på Det Kgl. Teater i 1923.

Ekteskapet med Amalie var blitt mer og mer pinefullt, til tross for fødselen av datteren Johanne i 1889, noe som voldte begge to stor glede. Det kan ikke være mange fedre den gangen som har tatt seg så mye av sitt avkom som Skram; han passet ofte på henne mens Amalie arbeidet, og brev etter brev er full av hennes pussige bemerkninger, hennes intelligens og hennes sjarm. Men det skar seg for alvor i 1894 da Amalie kom på Kommunehospitalet for sine nerver og ble holdt innesperret "som en farlig gal"; Skram kom ikke nær henne, og skjønt hun etterpå fikk en forklaring - han fulgte bare legens råd - kunne hun aldri helt tilgi eller stole på ham igjen. De elsket hverandre, men de kunne ikke leve sammen, og etter mange oppsplitende konflikter gikk de fra hverandre i 1899. De ble separert, men ikke skilt; Skram flyttet ut, men de fortsatte å være gift helt til Amalie døde i 1905. Det er betegnende for hans enorme skuffelse at han ikke nevner Amalie i sine "Selvbiografiske Optegnelser" med ett ord. Et par år etter hennes død giftet han seg igjen med Caroline Aagaard, en skuespillerinne som var 24 år yngre enn ham. Han hadde kjent henne i hvert fall siden 1895; hun var ansatt på Dagmar-teatret da hans *Ungt Bal* ble satt opp der det året, og spilte ingénue-rollen. Det er også klart fra hans dagbok at de hadde et forhold fra 1900. (Mye av det som angår Caroline i dagbøkene er skrevet med stenografiskrift - se mitt essay i *Elskede Amalie* for nærmere opplysning). De levde stille sammen, og hun overlevde ham.

Foreningslivet hadde alltid vært viktig for Skram; han var et langvarig og ivrig medlem av Studentersamfundet, og kom med i styret av 4S, "Studentersamfundets sønderjyske Samfund", som ble stiftet i 1887 for å støtte dansk språk og kultur i Nordslesvig. Det ble enda viktigere for ham mot slutten av århundret. Han var formann for Studentersamfundet 1893-96, og begynte etter dette å arbeide for å stifte "Det danske Selskab", som skulle være en forening for utvandrede dansker og oppmuntre dem til å holde kontakt med hjemlandet. I forbindelse med dette reiste han i fem måneder til Nord-Amerika i 1899 for å spre ideen og erverve medlemmer. Interessen var imidlertid ikke så stor som man hadde håpet, og investeringen ble heller ikke stor nok, så selskapet strandet. Forsvarssaken, som siden 1864 hadde ligget ham på hjertet, fikk han også anledning til å befatte seg mer aktivt med da han ble utnevnt til sekretær i "Forsvarskommissionen af 1902", en nevnd som skulle forberede Danmarks forsvar - men som nedla arbeidet i 1908 uten å ha oppnådd noen synlige resultater. Samme år ble han Ridder af Dannebrog. I 1912-15 virket han som formann for Forfatterforeningen, og på den tiden knyttet han seg også til en gruppe som skulle inngå "Samarbejde til Forsvarssagens Fremme". På den måten kom han igjen i nærmere kontakt med "Mænd og Kvinder, som sikkert et År eller to i Forvejen ikke havde drømt om at kunne træde i nærmere Forbindelse med mig, og som jeg i en Menneskealder havde holdt mig borte fra som uegnede til at have med det åndelige Fremskridt i Danmark at gøre." ("Selvbiografiske Optegnelser", s. 47). Med andre ord kom han mot slutten av livet til å slutte seg tettere til høyregruppene i Danmark enn han hadde gjort siden sin tidlige ungdom - og han lyder ganske tilfreds med det. En ting til må ha gjort ham glad ikke lenge før han døde: ved folkeavstemningen i Sønderjylland i 1920-21 kom grensen mellom Danmark og Tyskland til å ligge omtrent hvor han i *Hinsides Grænsen* hadde foreslått at den skulle. Erik Skram døde 21. november 1923, i en alder av 76 år.

Forfatterskabet

- [Skjønnlitterær forfatterskap](#)
- [Journalisme og sakprosa](#)

Skjønnlitterær forfatterskap

Skrams første roman, *Herregaardsbilleder*, utgitt under pseudonymet Henrik Herholdt, er lagt til det herregårdsmiljøet hvor forfatteren så ofte hadde vært gjest i sin ungdom; det ligger allerede et skjær av nostalgi over skildringen. Fortellingen handler om en gruppe unge mennesker og deres innbyrdes forbindelser. Den unge heltinnen Julie, datteren på gården, forelsker seg i den litt eldre og erfarne Holger Krog, og forteller ham det åpent; han føler seg ikke helet etter en tidligere kjærlighet, og flykter fra henne. En stor del av romanen går med til å undersøke denne forhistorien, til dels via Krog selv, og til dels via hans nære venn, von Osten. Krog hadde forelsket seg i en ung ulykkelig kone, Madame Marie Vallée, som hadde betrodd seg til ham. Hun var som purung pike blitt giftet bort til en eldre mann, uten å ane noe om hva ekteskapet betød. Mannen hadde vist seg å være hensynsløs og brutal; han tok henne simpelthen med vold, og benyttet seg vedvarende av sine "ekteskapelige rettigheter" uten å spørre om hennes følelser. Marie elsket Krog, men fulgte hva hun oppfattet som sin plikt og ble med mannen. Forfatteren har derimot en ganske annen oppfattelse av hvor en kvinnes plikt ligger under slike forhold, og dette uttrykker han utvetydelig gjennom sitt talerør von Osten:

Hvor bedaarende hun end var, saa var hun dog en daarlig Kvinde i den Forstand, at hun løb fra det Alvorligste, hun havde paataget sig i Livet - at elske en Mand. (...) Det havde været hendes Pligt at føre det igennem, som hun selv havde valgt, ikke det, som man havde sat hende ind i, da hun var et Barn. (...) det er oprørende, at det skal anses for Dyd hos en Kvinde at leve i et - utugtigt Forhold til en Mand, som hun ikke elsker! (s. 69-70)

Denne oppfattelsen av det forpliktende ved kjærligheten ligger til bunns for resten av historien. Krog kommer tilbake og gifter seg med Julie, de lever lykkelig og får et barn - men han har alltid en liten nagende følelse av at noe mangler i hans liv. Så kommer Marie tilbake, fremdeles med mannen; hun oppsøker Krog og forteller ham at hun elsker ham. Det går opp for ham at hun aldri kommer til å kunne sette seg utover den gjengse moral: hun tror at det er hennes plikt å bli i ekteskapet og at hennes kjærlighet er syndig, mens det motsatte er tilfellet. Endelig er han befridd fra sin besettelse, og kan vende seg til den kvinnen som har handlet ut fra kjærlighetens krav.

Omkring denne sentrale historien foregår det noen andre intriger på herregården; bl.a. Julies venninne Emilie kommer sammen med von Osten. En interessant bifigur er Friherreinde Soffi, en moralsk fordervet kvinne - "meget fri i sit ægteskabelige Forhold" (s. 11) - som tar seg elskere som tidsfordriv. Hun legger sine agn ut etter Krog, men da han nekter tar hun til takke med en mindre kresen kompanjon. Senere i romanen, når scenen skifter til København, hører vi bare kort om henne idet hun drar forbi - på vei til en ny elsker.

Som med mange første romaner, aner man tydelig noe selvopplevd bak disse intriger. Det var Skrams krets ganske klar over, og han fortalte det utførlig i brevene til Amalie. Både Marie og Soffi var tegnet etter levende modeller, og historien med Marie og Krog gjenspeilte hans egen ulykkelige kjærlighet for en kvinne som anså det som en umulighet å forlate sin mann. Samtidig var det et bidrag til tidens debatt om kjønnsmoralen og den frie kjærlighet som tydelig stemplet sin forfatter som radikal - hvis noen ved den tid hadde vært i tvil. Og ved sine naturbeskrivelser - av frodige sommerlandskaper, luftige skoger og hagebenker i måneskinn - foregriper romanen kulissene til nesten alle hans senere arbeider.

Gertrude Coldbjørnsen ligger på mange måter i forlengelse av denne første romanen. Her gir forfatteren seg til å undersøke nærmere det som var forhistorien til *Herregaardsbilleder*: hvordan det kan skje at en ung pike kan bli gift med en mann hun ikke elsker, og uten at hennes nærmeste, som alle vil henne vel, skrider inn og forhindrer det. Opprinnelig hadde romanen et ekstra første kapittel, som ble kassert - sannsynligvis etter råd fra Georg Brandes, som diskuterte romanen med Skram mens den var under arbeide, og som kanskje syntes at dens angrep på religiøs oppdragelse var for provoserende. Kapitlet gir et medfølende bilde av den lille Gertrudes liv og oppdragelse til hun blir 16 år gammel, og forklarer hvordan hun er blitt som hun er - det er en mangel ved romanen at det er blitt utelatt. (Kapitlet og brevvekslingen med Georg Brandes omkring romanen er begge trykt opp i etterskriften til Pil Dahlerups utgave av *Gertrude Coldbjørnsen*, s. 200-213 og 214-221).

I den trykte utgaven møter leseren Gertrude som en livlig og inntagende ung pike, som er blitt oppdratt av en kjærlig, men strengt religiøs tante og en vennlig, men fraværende far; hennes oppdragelse har gått ut på å beholde henne "ren", det vil si uvitende om nesten alt og ute av stand til å gjøre seg opp sin egen mening eller handle deretter. Alle forelsker seg i henne, men hun sier muntert nei til alle - det betyr ingenting for henne. Så kommer Advokat Feddersen, ca. 20 år eldre, en alvorlig og velmenende herre som livet har skuffet; han har hatt en ulykkelig barndom og har fridd to ganger og fått kurven, nå skylder livet ham noe. Han forelsker seg også, får lov av den forfjamskede faren til å fri, og overrumpler Gertrude til å si ja. Frierscenen er mesterlig skildret:

Det susede svagt for Gertrudes Øren, hendes Hoved var spændt. Det forekom hende, at Verden med Et var langt borte og kun gav sig til Kende ved en dump Rumlen fra det Fjærne. Selv sad hun paa en indskrænket Plads med det tomme Rum omkring sig, og der nede dukkede Advokat Feddersen op og talte som i en Tønde. Han sagde vistnok Ting, som han slet ikke vilde have berørt. Det var jo dog urimeligt nu at fortælle hende, at hans Ungdom var hengaaet i smaa Kaar, det kunde han fortælle bag efter. - Hvor gammel han var, det vidste hun godt. - - Der gik Lieutenant Spærch nede paa Torvet - mon han saa havde været hos Güllichs igaar? Det havde været morsomt, om han havde villet gøre Visit idag. - - Men det blev jo ved og fik aldrig Ende! - Nej, nu begyndte han at fortælle om sin store Proces, som havde staaet omtalt i alle Blade - -

Hun afbrød ham.

"Jeg véd, hvad De vil sige", sagde hun med en utaalmodig Lyst til at hjælpe ham, men blev i samme Øjeblik forskrækket over sin Dristighed, der gjorde en Virkning paa Advokaten, som om en Bombe var sprungen.

"De véd, at jeg elsker Dem?" brød han ud med en Kraft i Stemmen, der var noget for stor til Værelset, hvori han befandt sig.

Dette Udbrud, denne Lidenskab var Gertrude aldeles ikke forberedt paa. Afgørelsen kom saa truende nær ind paa Livet af hende. Var en Hund pludselig faret imod hende, vilde hendes Nerver ikke være blevne stærkere angrebne.

"Men De da, frøken Gertrude, elsker De mig?"

Hun var fangen, det var ikke muligt mere at slippe bort.

"- - Jeg véd ikke - - det kommer an paa Tante - paa Fader -"

"Nej De, De selv, Gertrude, De maa svare!"

Advokaten var ganske nær ved hende. Nu greb han hendes Hænder, han trykkede dem i sine, han havde kaldt hende ved Fornavn, han var ængstelig, hans Stemme skælvede, hans Øjne vare saa besynderlige, hvor kunde en Mand, som Alle saa op til, komme i en saadan Bevægelse? - - Hvad skulde hun dog sige - dette var skrækkeligt -

"De maa sige mig, om De elsker mig, der maa ingen Usikkerhed være nu, Gertrude - hører De, De maa tale!"

"Ja, saa gør jeg det vel", sagde hun anstrængt. I hendes egen Øren lød det, som om hun bad om Naade.

Advokaten hørte ikke dette. Han tog hende henrykt i sine Arme og kyssede hende. Gertrude følte en Slags Bedøvelse, som dog ikke var ubehagelig. Han talte begejstret. Dette var det skønneste Øjeblik i hans Liv, han var den lykkeligste Mand i Verden og skulde gøre hende til den lykkeligste Kvinde, blot hun vilde elske ham, som han elskede hende, og han vilde kysse hende paa ny. Gertrude vendte uvilkaarlig Hovedet; hans Kys kom paa Kinden, hvor den bøjede ind ved Halsen. Hun syntes ikke om det. Kunde han ikke være glad uden at ville kysse hende? - Det var ogsaa uheldigt, at Tante Rosalie nu netop var ude. (s. 28-29)

Det er Gertrudes følelser som den allvitende fortæller fokuserer på her. Hun vet med det samme hvorfor Feddersen er kommet, og hennes viten gjør henne først bedøvet og så adspredt - hun vil egentlig heller tenke på noe annet. Hennes hjelpsomhet og utålmodighet forårsaker at han fremskynder erklæringen, som så blir voldsommere enn planlagt og virker som en trusel. Hun blir skremt, og hennes første tanke går til tanten, som skal redde henne. Når Feddersen insisterer, føler hun en blanding av angst og sympati for mannen som tydeligvis lider så mye; hun sier ja nærmest for å få ham til å holde opp, og fordi hun ikke kan finne noen grunn til å si nei. Etterpå er hun fremdeles bedøvet, men ellers ganske uforandret - bare han ikke prøver å kysse henne. Men helst skulle tanten være der.

Feddersen bemerker ingenting av dette. Han ser ikke, han hører ikke; han er opptatt av sine egne følelser. Det er noe ufrivillig brutalt over hans opptreden; hans stemme er for stor til rommet, han står over Gertrude og tvinger henne til å svare. Som det blir sagt ganske treffende om ham senere i romanen; "Han gaar paa en Maade løs paa sin Forelskede, som man springer paa sit Bytte." (s. 119) Scenen minner om frierscenen i Victoria Benedictssons *Pengar* (1885), hvor en likeledes intetanende ung pike sier ja til noe hun ikke vet hva er; men her blir tablået iaktatt av hennes farbror, som ser hvor heslig den er - han "erfor ett stickande obehag som vid en elektrisk beröring" (s. 76). Hos Erik Skram finnes det ikke noe vitne som kan reagere, men leseren kan ikke misforstå den tydelige redigeringen av scenen. Det var dette kapitlet som ble skrevet først. Når han hadde fått sagt hva han ville der, visste han at resten ville følge.

De neste kapitlene av romanen går ut på å vise hvordan denne feiltakelsen setter seg fast til tross for "stikkende obehag" på flere sider. Reaksjonene er iaktatt med fint psykologisk blikk: tanten, som ser i den

eldre mannen en trygg og stabil beskytter, helt anderledes enn de lettsindige unge med farlige meninger; faren, som vet at noe er galt, men er engstelig for å blande seg opp i det pga. sine tidligere erfaringer med Gertrudes ulykkelige mor; venninnen fru Winge, som også har en mistanke, men trøster seg med tanken: "var her noget Galt, var her da kloge Folk nok, som kunde tage sig deraf" (s. 108). Når Gertrude forelsker seg i den unge maleren Fabricius og endelig blir klar over sine egne følelser, lover hun å bryte forlovelsen; men selv Fabricius har egentlig ikke forstått hennes situasjon, og hvor vanskelig det er for henne å sette sin egen vilje opp imot andres. Han blir innkalt som soldat (det er 1864); hun kan ikke holde stand, men gifter seg med Feddersen, noe Fabricius oppfatter som forræderi - mot ham og mot kjærligheten. Etter noen voldsomme opptrinn - han mister et ben i krigen, hun aborterer et barn etter besøket hos ham på lasarettet - blir hun endelig skilt fra Feddersen og trekker seg tilbake for å leve stille med faren.

Siste kapitlet i romanen er det minst vellykkede; som han forklarte det i et brev til Georg Brandes 28/1/79, hadde Skram problemer med det, og måtte skrive det om flere ganger. Det foregår to år senere; Fabricius lever som maler med en ung pike, Dyveke, som elsker ham og passer på ham. Han får brev fra Gertrude hvor hun ber ham om å komme og snakke med henne, slik at hun kan forklare for ham hvorfor hun handlet som hun gjorde da hun var ung og hjelpeløs. Han kommer ikke, men sender et koldt og avvisende svar; det er først når hun kommer til ham og ber om tilgivelse at de kan finne sammen igjen. Det er som om Gertrude har skiftet roller her. Fabricius er resonnøren i romanen. Han skal lære Gertrude om kjærligheten; men hvis hans straff av henne skal anses som rettferdig, strider den mot størstedelen av romanen som nettopp går ut på å vise at det er Gertrude som det blir syndet imot, ikke hun som er synderen. Fra å være en uskyldig pike som er blitt narret inn i et upassende ekteskap, er hun plutselig blitt til en kvinne som gjør det verst tenkelige for forfatteren: hun har manglet motet til å bryte opp fra ekteskapet og følge kjærlighetens bud. Det ligger kanskje igjen her en rest av Skrams personlige nag mot en kvinne i en liknende stilling som hadde skuffet ham så dypt. (Hva Skrams egen biografi angår, tror jeg forresten at Pil Dahlerup tar feil i sin identifisering av kvinnene i hans liv når hun sier at Gertrude og Friherreinde Soffi fra *Herregaardsbilleder* er begge to tegnet etter modell av en kvinne fra Tutein-familien som han elsket. Det går fram av hans brev til Amalie at det dreier seg om to forskjellige kvinner; den første var en eldre gift kvinne, sannsynligvis Alice Tutein, som er modell for Soffi, og den andre, som gjorde et mye dypere inntrykk på ham, var Louise Bille, konen til C.St.A. Bille, som han traff hos familien Tutein og senere i Rom, og som står modell til både Gertrude og Marie i *Herregaardsbilleder*).

Bortsett fra slutten er romanen gjennomarbeidet; Skram arbeidet intenst med den i ett år. Ved siden av de psykologisk overbevisende menneskeskildringene er det de visuelle inntrykk som setter seg fast ved lesningen. Det er ikke tilfeldig at Fabricius er maler; mange av sanseintrykkene er gjengitt gjennom hans øyne i friske og slående bilder. Han ser markene og skogen ved forskjellige årstider, han ser - beryktet scene!- det maleriske ved en gruppe nakne bønder som bader, halvveis i solen, halvveis i skyggen, det rødlige, det blekbrune. Og han ser Gertrude. Gertrude lent opp mot gjerdet i krinoline, stående i vogndøren, tilbaketilt på gyngen. Han ser henne også for sitt indre øye og maler et bilde av henne som hun aldri har vist seg for ham:

...en ung Pige med Lyset styrtende fra den smalle Aabning ind over hendes lidt opløste, brune Haar og blottede Skuldre. (...) Hun var næsten i samme Tilstand som den, hvori hun var sprungen ud af Sengen, endnu paa bare Ben og kun med et halvt fastgjort Korset om den luftige Chemise. Med den ene Haand holdt hun Korsettet sammen, med den anden støttede hun sig til Karmen. Af Ansigtet kunde man kun se den ene Kinds bløde Runding og Tindingen og Begyndelsen af Brynet. Den unge Piges Skikkelse var yndefuld, Koloriten fin og varmblodig, hun lignede en nys udsprungne Rose med henaandet Rødt paa de hvide Blade; Solens Brand havde endnu ikke berørt hende. (s. 91)

Skrams to romaner fra 1890-årene er virkelig tynne, noveller heller enn romaner; den første, *Agnes Vittrup*, som ble bestilt til Hirschsprungs miniatyrsamling, er på 147 meget små sider, med flere illustrasjoner satt inn i teksten, og den andre, *Hellen Vige*, bare på 104 likeledes små sider. Som med Gertrude Coldbjørnsen, er det i begge tilfeller heltinnen som har gitt sitt navn til historien; men disse heltinnene er gjort av et annet stoff enn Gertrude. Agnes Vittrup er en ung kvinne som har mot til å handle etter sin overbevisning, og åpent vedkjenner seg å stå i forhold til sin elsker, Rømer. Men forholdet lider under hans sykelige sjalousi, som får ham til å behandle henne rått og brutalt. Hun gir etter gang på gang fordi hun tror at han elsker og trenger henne, men til slutt blir hun tvunget til å innse at han "har ikke Talent til at være lykkelig", (s. 36) og bryter med ham. Størstedelen av romanen består av én lang samtale - i måneskinn en augustnatt i en herregårdshave - mellom Agnes og hennes venn Fenger, som også forteller sin historie. Han har vært forelsket i en kvinne som ikke kan elske, og gir uttrykk for sin forbitrelse overfor "disse plumrede Kvinder med erotisk Længsel uden erotisk Evne!" (s. 67) Den eneste fornuftige løsningen på det hele - og det som til slutt skjer - er at Agnes og Fenger finner sammen og gir hverandre den ærlige og modne kjærligheten som den andre vet å skatte. Som Agnes uttrykker det: "Jeg vilde ønske, at jeg var en Jomfru i hvide Klæder, og at jeg stod i Døren med Armene bredte ud til Siden og bøjede Hovedet og sagde: Elskede, træng ind og tag alt. Nu er jeg ikke Jomfru i hvide Klæder, men i min Sjæl er der hvidt, for min Kærlighed er større end en Jomfrus." (s. 112-13)

Hellen Vige er en brevroman, hvor halvdelen av boken består av det første brevet fra Hellen til hennes

venninne Regitze, som forteller om hennes vågestykke. Hellen elsker den litt eldre og erfarne godseier Ebbe Villemos, og oppildnet av en underlig stemning - det frie og deilige herregårdsliv som hun vet hun snart skal miste fordi hennes far har mistet sine penger, eggende samtaler om sedelighetsdebatten og kvinnens frigjøring, og en historie hun har hørt om at Ebbe en gang betalte en formue for en kvinnes gunst - byr hun seg fram til ham: han kan kjøpe henne i åtte dager for 20.000 kroner. Totalt uforberedt som han er, vet han ikke hva han skal si, og hun angrer etterpå hva hun har sagt. Det går mange brev mellom alle tre før det hele er oppklart, men etter hvert kommer Ebbe og Hellen sammen - som elskere. Hellen er stolt av sin kjærlighet og av sin uavhengighet som selvforsørger, og det skal en hel del overtalelser til - og et barn på vei - før hun lar seg overtale til å bli hans hustru.

Man kan godt si at Erik Skram slår et slag for kvinnens frigjøring i disse siste romanene; hans heltinner er modige kvinner som står fritt fram og nekter å tilpasse seg samfunnets regler, selv om begge to slutter i ekteskapets havn. Ellers er det ikke mye som har forandret seg siden *Herregaardsbilleders* dager; vekten ligger fremdeles på innbyrdes relasjoner mellom en liten gruppe temmelig ensartede mennesker, hvor følelser og motiver blir nøye undersøkt. Det er kjærligheten som gir livet innhold, og andre temaer får ikke mye innpass i denne verden.

Det samme kan stort sett sies om Skrams skuespill. *Ungt Bal* handler om erotiske forviklinger mellom en gruppe mennesker som ender med forsoning eller nye lykkelige par. *Irene* (som ikke ble trykt, men finnes blant Skrams papirer på Det Kongelige Bibliotek, datert 1922) er litt anderledes: det dreier seg om et kjærlighetsmøte mellom en ung mann og en eldre gift kvinne, hvor hun får mot fra deres møte til å reise hjem og stifte et lykkelig ekteskap. Senere oppdager mannen at hun er hans fars nye hustru. Men det farlige i situasjonen blir avverget, og det er igjen kjærlighetens forløsende makt som går av med seieren. Skuespillene har ikke overlevd i den betydning at de er blitt satt opp igjen i senere år. De utmerker seg dog med en naturlig replikkunst; Skram hadde lært sitt håndverk ved teatret.

Journalisme og sakprosa

Å være journalist var for Skram ikke noe mindre påkrevende venstrehåndsarbeide ved siden av hans "egentlige" forfatterskap; det var et verv som han tok alvorlig, nesten høytidelig. Han brukte lang tid på å formulere sine setninger slik at de uttrykte hans meninger presist og elegant, og ble ergerlig på seg selv hvis han syntes ved gjennomlesning at han hadde skrevet noe slurvet eller klosset. I sin tid som redaksjonssekretær brukte han også lang tid på å reformulere andres setninger for å få noe ordentlig ut av det han anså som dårlig håndverk. Den meget produktive, men ubetydelige norske forfatteren John Paulsen for eksempel beklaget seg til Amalie Müller i 1882 over at Skram hadde gjort store forandringer i et brev han hadde sendt til *Morgenbladet*; Skrams forsvar var at brevet var så slusket skrevet at noe måtte gjøres. (*Elskede Amalie*, brev 27, 25/10/82, og brev 30, 3/11/82).

Skrams journalistiske virksomhet kan deles i to slags: reportasjen og anmeldervirksomheten. *Reportasjen* dekker mange forskjellige felt, fra politiske møter og foredragsreferater til lyriske stemningsbeskrivelser. I 1882 for eksempel skrev han et rystende saklig øyenvitnesreferat av den offentlige henrettelsen av forbryteren Anders Nielsen Sjælland, hvor hendelsens opprørende umenneskelighet skinner klart gjennom den nøkterne gjenfortellingen (*Morgenbladet* 23/11/82). Artikkelen var så god at den ble trykt opp igjen av det norske *Dagbladet* som "et Vidnesbyrd om, hvilket opprørende Barbari Dødsstraffen er" (*Dagbladet* 25/11/82). I en annen stemning skrev han i september 1883, etter besøket hos Amalie, et brev fra Kristiania, "Indtryk fra Norge", med livlige gatebilder fra hovedbyen og de vanlige morsomme bemerkninger om norsk språk - som så utvikler seg til alvorlige betraktninger om norsk politikk som han prøver å gjøre forståelig for dansker. Karakteristisk for hans skrivemåte er at han ofte finner et konkret bilde som skal anskueliggjøre hans overveielser, og her blir det et typisk norsk bilde: "Det er helt mærkværdigt, i hvor høj Grad Troen paa "Autoriteterne" er forsvundet fra Norges Fjelde. Det er hermed som med Elg, det er en Overraskelse at støde paa slikt et plumpt Dyr, og det varer ikke længe efter at det har vist sig, før det er skudt ned eller drevet til Skovs igjen." (*Morgenbladet* 5/9/83).

Hans *anmeldervirksomhet* er vidstrakt og ikke tilstrekkelig dokumentert; han tar seg av årets nye nordiske bøker, skriver oversiktsartikler i *Tilskueren* og går flittig i teater for å skrive om de nye stykkene - og mer og mer etter som tiden går om forestillingene og skuespillerne også. Her som andre steder, er det håndverket han ser etter, den interne konsekvensen i handlingen og budskapet. Hans alvorligste innvending mot Bjørnsøns *En Hanske*, for eksempel, er at debatten om kjønnsrollene i stykket forskyves fordi den mannlige hovedfiguren Alf praktisk talt forsvinner ut av handlingen: "Der trænges virkelig haardt til en fornuftig Mand i dette Stykke. Som det nu er, svinger det som et Skib med Slagside; man befunder sig

uhyggeelig ombord, det er ikke muligt at faa det paa ret Køl igen."(*Tilskueren* 1884, s. 75). Tiden har ikke alltid bekreftet hans omdømme. I 1894 fremhever han som den eneste boken utkommet om våren som er verd å nevne Jacob Worm Müllers (Amalies sønns) første roman *Fire Dage*: "Bogen synes mig mærkelig for den Kunsts Skyld, hvormed den er skreven, og fordi Emnet er særegent (...) I det hele vil denne Bog ikke blive glemt..." ("En ny norsk forfatter", *Verdens Gang* 16/5/94). Romanen er sporløst forsvunnet. Hans skuespillkritikk er samvittighetsfull og omstendelig, skjønt ifølge Frederik Schyberg i det minste er hans bedømmelse av forestillinger - i motsetning til Herman Bangs - temmelig gammeldags og uten sans for det nye:

Samtidig med, at Herm. Bang gaar haardt i Rette med Riis Knudsens Dagmar-teater, fordi det under Foregivende af noget nyt i Virkeligheden giver noget gammelt og uddødt, navnlig i Maaden, hvorpaa det spiller sit Repertoire (...), roser Erik Skram uden at blinke alle Teatrets værste Forestillinger (...) Overfor Tidens unge Skuespillere var han omvendt forbløffende intolerant, set med Eftertidens Øjne mest paafaldende overfor unge Liebman og unge Fjelstrup. Under Galschiøts Redaktion og med Skram som Teateranmelder havde *Illustreret Tidende* iøvrigt i Slutningen af 80erne og de to første Aargange af 90erne sin første alvorlige Nedgangsperiode. (*Dansk Teaterkritik indtil 1914*, s. 353-54).

Erik Skrams største bedrift som ikke-litterær forfatter er imidlertid uten tvil hans beskrivelse av Sønderjylland, *Hinsides Grænsen*. Her evner han å kombinere det dypt personlig opplevde med et skarpsindig overblikk over egnens rikt varierte geografiske særtrekk og politiske særstilling. Det er over tyve år siden han var med i slaget på Als, men besøket på slagmarken vekker til livet alle sanseintrykkene fra den gang: "Jeg husker, som det var i Gaar, den varme og ramme Lugt fra Mundingerne af de lige afskudte Bøsser, som pegede imod os..." (*Hinsides Grænsen*, 1888, s. 19). Fortellingen om krigen tar opp 30 av bokens 116 sider, og glir så umerkelig over i en beskrivelse av dagens tilstand. Det er levende og engasjert fortalt, med stor sympati for området generelt; Skram vil gjerne ha københavnere til å forstå at dette ikke er umælende bønder, men fornuftige og dannede mennesker som hovedbyen nok kunne lære en del av. Hans politiske sympatier er alltid åpenbare, og han gleder seg overalt hvor han merker at dansk språk og danske skikker har holdt stand imot "Fortyskningen". Han ser historiske begivenheter om seg hvor som helst han kommer, og synet av det tyske minnesmerke på Arnkilsøre, som med sine "gotiske Sandstensfantasier" passer så dårlig i det danske landskapet, får ham til å utbryte:

...denne skøre, højtstræbende Sirlighed med Spidser og Rosetter midt ude i det bredt svulmende Sletteland tager sig ud som forkerte Sætstykker paa en Scene, som bragte man Udstyret fra *Tannhäuser* ind i *Elverhøj*. Tyskerne kan gøre, hvad de vil, *hjemme* i vort Land bliver de ikke, alene fordi de har haft Magt til at besætte det. (s. 52)

Da han døde, etterlot Skram seg en ufullstendig og svært kritisk *monografi* av D.G.Monrad, som han syntes hadde en stor del av skylden for nederlaget i 1864. Deler av den ble trykt i *Sønderjydske Aarbøger* 1925, med tittelen "D. G. Monrad og Tilbagetoget fra Dannevirke".

Det virker ikke urimelig å regne Erik Skrams brev med til hans forfatterskap. Han var en lidenskapelig brevskriver som dyrket brevskrivning som kunst. På Det Kongelige Bibliotek ligger det deler av hans brevveksling med flere enn 1000 mennesker, og noen av samlingene inneholder ganske mange brev. Brevvekslingen med Amalie Skram er den viktigste, og den er heldigvis nesten komplett fra begge sider. Begge var klar over at det var en kjærlighetshistorie de skrev sammen; "Vor Roman er smuk", skrev Skram i slutten av 1883 (*Elskede Amalie*, brev 197, 25/12/83). Han fortalte Amalie ofte hvor han strevde med sine brev; han brukte lang tid på å formulere seg, for å være sikker på at han fikk sagt nøyaktig det han ville - og at det ikke kunne misforstås, slik Amalie var tilbøyelig til å gjøre. Hennes innstilling var en helt annen: det kan ikke ta mer enn en halv time å skrive et brev! Det kan man også se fra skriften: hennes er hastig og ujevn, ofte med ord kryssset ut; Erik skriver pertentlig, med regelmessig skrift og nesten uten rettelser. Det finnes mange interessante meningsutvekslinger i brevene, om bøker - deres egne og andres - om teater, kunst og politikk. Skram viser en humoristisk sans som man ellers ikke ser så mye til i hans skriftlige arbeider, og gir flere treffende karakteristikker av dagens personligheter. Her kan han si sin mening ganske uforbeholdent, som for eksempel om Karl Gjellerups roman *G-Dur* (1883): "Han er en ufin Skriverskarl, der i Stedet for at tage sig noget nyttigt til, lader sine drengagtige Fantasier fylde det ene Ark efter det andet. Han forholder sig til en virkelig Digter som en Onanist til en Elsker." (*Elskede Amalie*, brev 178, 6/12/83).

Hans forkjærlighet for å uttrykke seg i konkrete bilder gjør også brevene levende. Mange av bildene handler om Amalie og om deres forhold, og kan være både morsomme og sanselige i deres anskuelighet:

Jeg vil ikke være din Prins i mine Breves Guldkareth, jeg vil være din elskede Husband i min Natdragts og Morgenfrakkes allerdummeste Udseende. Jeg ved, at hvor sød Du end kan blive i dine Breve, så er Du elskeligere i Bukseben og Særk (...) Du skal komme ned til mig Amalie, snart snart, overbærende i dit Sind, med Tro på, at det er i Vadmæl og hårde Lædersko din Kærlighed skal vandre, og ikke først om tre Måneder, hvor din Længsel har syt Dansesko til dine Fødder og vævet Silkeskrud om dine Skuldre og Lænder. (*Elskede Amalie*, brev 204, 31/12/83).

Forfatterskabets modtagelse og efterliv

Den samtidige mottakelsen av Erik Skrams første roman under eget navn, *Gertrude Coldbjørnsen*, er utførlig dokumentert i Pil Dahlerups noter til hennes utgivelse av romanen i *Danske Klassikere* (særlig s. 177-97). Her skal den derfor bare oppsummeres kort. Høyrepressen var som man kunne vente det negativ; romanen var usannsynlig, smakløs, affektert, kort sagt helt uten talent - se f.eks. Carl Ploug i *Fædrelandet* 19/4/79; anonymt (sannsynligvis Herman Bang) i *Nationaltidende* 20/4/79, anonymt i *Dagbladet* 9/4/79. (Herman Bangs essay om romanen, som ble trykt litt senere i *Realisme og Realister* (1879), ligger tett opp til anmeldelsen i *Nationaltidende*; han kritiserer romanen bl.a. fordi Fabricius kommer inn i historien for tidlig, og gjør Gertrudes oppførelse litt mistenkelig, noe som gir Feddersen en del unnskyldning for sin brutale opptreden, som han ifølge romanens budskap ikke burde ha). Men heller ikke venstrepressen fant noe særlig positivt å si om den; anmelderne ville gjerne være velvillige, men var stort sett enige i at historien var lite overbevisende. Slik skrev bl.a. Herman Schwanenflügel i *Morgenbladet* 13/4/79 og V. Secher i *Dags-Avisen* 23/4/79. Forfatteren, som hadde hatt så store forventninger til denne utgivelsen, var sjokkert og skuffet. Han ventet på Georg Brandes' anmeldelse som skulle gi ham oppreisning, men måtte vente ganske lenge; Brandes, som oppholdt seg i Berlin, kviet seg tydelig for å si sin offentlige mening om en bok som han hadde rost privat til forfatteren. Endelig kom hans anmeldelse av den i det norske *Dagbladet* 9/8/79. Mye av artikkelen går med til å angripe kritikere som ikke kan skjelve mellom modighet og uanstendighet, og til å beklage den nye litteraturens vilkår i et lite land. Når han kommer til selve romanen, er hans kommentarer blandet; den er original, idealistisk i beste forstand, optimistisk og ridderlig, og den har på sine steder en alvor og energi som gjør at den vil huskes. Men samtidig har boken "en Del letiøjnefaldende Begynderfejl", og "en vis æsthetiserende Leflen eller leflende Æsthetiseren, som er meget dansk, og som Forfatteren maa brænde helt ud af sit Sind, hvis han ret vil blive til Noget." Det var ikke den anerkjennelsen som Skram hadde regnet med, og han var såret og indignert. Nesten fire år senere fortalte han det slik til Amalie: "[Romanen] gav Stødet til et næsten eksempelest Overfald alle vegne fra (...) min Bog var i den Grad 'uanstændig' at ingen vovede at rose den, den blev slået absolut til Jorden, og endnu den Dag i Dag kendes den enten ikke, eller Navnet mindes som noget gement, der i sin Tid er begået af Skram. Georg Brandes havde, da den udkom, heller ingen Respekt for den." (*Elskede Amalie*, brev 76, 4/3/83).

Skrams senere bøker gav ikke anledning til noen lignende debatt. *Hinsides Grænsen* ble ettertrykkelig rost i *Politiken*: "Skrams bog er den nobleste Protest mod Patentpatrioternes hadske Raab om, at Venstre mangler patriotisk Følelse, fordi det ikke blindt gaar med i Krigsdansen. Den er i sit rene og formskønne Dansk en begejstret Hymne til det danske Sprog - det, der i Sønderjylland kæmper saa smuk en Kamp." (25/1/88) Skuespillene ble anmeldt med forbehold, som behagelige, men ubetydelige underholdningsstykker. *Fjældmennesker*, skrevet sammen med Amalie, var "udvendig gjort; Personerne er ikke grundig studerede men let og flygtigt givne; (...) netop *Situationer* og *Repliker* er det Stykket bestaar af. Men disse er gjort med en forbeholden og beregnet Kunst, som skaber et Stykke gennemsigtigt og bevægeligt Liv de Timer Stykket varer." (C.E. i *Social-Demokraten*, 14/4/89). *Ungt Bal* ble i samme ånd "en Sejr, vel ikke en af de Stormsejre, der tager 50 Opførelser i ét Træk, men en god og ægte Sejr, der vil kunne bevare Stykket paa Teatrets faste Repertoire og altid samle om det et talrigt Publikum, der glæder sig over dets danske Sommerpoesi, dets kysk dristige Indhold og den Luft af fin Kultur, der ombølger det." (Peter Nansen i *Politiken* 26/10/95). *Agnes Vittrup* ble mer diskutert, men uten den hellige vrede som karakteriserte *Gertrude Coldbjørnsens* mottakelse. Edvard Brandes bedømte den som "en sjælden smuk Bog, verdenserfaren og dog ung (...) Hvad der straks umiddelbart indtager Læseren for Bogen, er de optrædende Personers Dannelse og Modenhed" (*Politiken* 25/11/97); kritikeren i *Nyborg Avis* fant den "et lille Kunstværk, men absolut ikke noget for mindre frit anlagte Naturer" (anonymt - med tittelen "Erik Schram" - 15/11/97). Da *Hellen Vige* kom ut, tok Edvard Brandes seg av den igjen i *Politiken*, og begynte med den slags bemerkning som nå var blitt den gjengse om det som Erik Skram hadde skrevet: "Lille af Format, ringe af Omfang, smækkert-gratiøs af Æmne er Erik Skrams nye Bog." (*Politiken* 29/9/98). Han sier en del positive ting om fortellingen, som foregår "paa den Skramske selvfølge Herregaard", men hovedinntrykket av anmeldelsen er temmelig nedlatende. Skram bør vokte seg for "*den sirlige Stils Fare*", og handlingen faller i to dele: fra å være en smuk historie om den frie kjærlighet forvandler det seg plutselig til en forhandling om "et Børneavls-Ægteskab".

Det første forsøk på en mer generell vurdering av Erik Skrams forfatterskap kom fra Georg Brandes' penn, først i 1883 i kapitlet om ham i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, og så i *Danske Personligheder* (*Samlede Skrifter* III, 1900), hvor han tilføyde et avsnitt fra 1899 om de siste bøkene. Disse vil her bli behandlet under ett. Tonen er en hel del mer positiv enn i anmeldelsen fra 1879, og Brandes' karakteristikk av hans forfatterskap er blitt stående som den mest rammende:

Vi møder her en Aand, der kun behersker et forholdsvis snevert Omraade af Sjælelivet, men paa dette Omraade er ganske hjemme, en Aand, der paa én Gang er meget aaben og yderst subtil; en Hedning med

sand Kulsvietro paa Idealer; en Kvinde-Gennemskuer og Kvinde-Tilbeder; en Sjælekyndig, der formaar at anatomere det unge Damehjertes fineste Fibre og stadig er forelsket i det Kvindelige, han stræber at forklare; en Fysiolog, i hvem der stikker en Trubadur (...) (*Samlede Skrifter* III, s. 183-84).

Brandes gjengir med innlevelse innholdet i og budskapet fra Skrams to første romaner, og påpeker at moralen er den samme som Bjørnson senere forkynte i *Magnhild* og Ibsen i *Gengangere*; videre at Gertrude på noen måter står på samme høyde som Ibsens Nora. Det er hans fine tegning av personene i romanene som understrekes, særlig av de unge pikene. Det hele er gjort, sier Brandes, som om forfatteren var en kvinne: "saa nænsom, saa optimistisk, at ingen Kvinde, der gik ud paa - uden Til sidesættelse af Kunstens Virkelighedskrav - at forherlige sit eget Køn, kunde have brugt mere smigrende Farver eller ængsteligere vogtet sig for ethvert smudsigt Stænk." (s. 195-96) (Det er noen interessante sammenlikninger å gjøre her mht. tidens bedømmelse av det kjønnsbestemte i mannlige og kvinnelige forfatterskap; mens det er noe kvinnelig over Erik Skrams romaner, anses Amalie Skrams romaner ofte som "mannlige". Dette har jeg diskutert mer inngående i min artikkel "Language and Gender in the Correspondence of Amalie and Erik Skram"). I omtalen av hans senere romaner legger Brandes vekt på Skrams faste og ranke holdning; han har ikke sviktet sine idealer som så mange andre. Brandes framhever hans ypperlige skildringer i *Hinsides Grænsen*: "en Skildring af hans Deltagelse i Krigen 1864, der naaer op i Højde med Tolstoj's Fremstillinger af lignende Art." (s. 201) Uten å si det direkte, påpeker han at forfatteren i de seneste romaner ikke har fornyet seg noe nevneverdig; helten er "Skrams sædvanlige ridderlige Elsker med Hjertet paa rette Sted", og heltinnen "rig paa kvindelighet og paa den Dristighed, som overlegen Ligegyldighed for al Vedtægt meddeler." (s. 202)

Til Skrams 70års-dag i 1917 skrev Peter Nansen en flott hyllest i *Politiken*, som påskjønnnet hans språklige mesterskap ("med kavaler mæssigt Kurmageri førte [han] det danske Sprog som i en sirlig Menuet"), men antydte at det kunne være for mye av det gode: "Form og Formfuldhed har præget Skrams Liv og hans ikke store Literatur. Undertiden indtil det pertentlige, det lidt søgte." (10/3/17) Da han døde i 1923, skrev P.C.V. Hansen en nekrolog i *Politiken* som ofret mest plass på *Gertrude Coldbjørnsen*, men la ellers vekt på hans stilfulle opptreden: "han var til det sidste en Sprogets Elsker, en Kunstens Tilbeder, en Grandseigneur af Væsen, festlig i Skikkelse og Fremtræden." (22/11/23) Vennen Edvard Brandes skrev litt nedlatende (igjen) om ham som livsnyter og selskapsløve, men innrømmet samtidig hans rett til å bli tatt med blant gjennombruddets menn: "Alligevel vil Fremtiden nok paaskønne ham mere end Samtiden. Han var en særpræget og kraftig Personlighed, og denne genfindes paa højst indtagende Vis i hvad han har skrevet. Hans Navn vil ikke glemmes, naar de, der skabte en Tidsaand, nævnes." (*Illustreret Tidende* 2/12/23).

Det er ikke senere blitt skrevet noe større arbeide om Skram som forfatter eller personlighet. Hvis man ser på gjenutgivelser, er det klart at to av hans bøker har vakt en viss interesse i ettertiden: *Hinsides Grænsen*, som ble utgitt på nytt i 1976, og *Gertrude Coldbjørnsen*, som kom ut i *Danske Klassikere* i 1987. De andre bøkene er ikke blitt trykt opp igjen, og er heller ikke særlig ettersøkt - man kunne f.eks. kjøpe en pen utgave av *Herregaardsbilleder* på antikvariat i 2000 for 200 kroner. I litteraturhistorier får han etter hvert mindre plass. I tredje bind av Politikens *Dansk litteratur Historie* fra 1966 kommer han med blant "de nye skolers mindre disciple" sammen med Peter Nansen og Gustav Esmann (Bind 3, s. 318). Mesteparten av de ca. fire sider om hans forfatterskap handler om *Gertrude Coldbjørnsen*; ellers blir det lagt vekt på hans tynne produksjon, hans beundring for "mesteren" Edvard Brandes, og en gjentakelse av myten om at det var på grunn av Amalie at han sluttet å skrive skjønnlitteratur. I Gyldendals ni-binds *Dansk litteraturhistorie* (Bind 6, fra 2000) får han lite plass. Han blir nevnt noen ganger som et medlem av gjennombruddsgruppen, og ellers finnes det et par avsnitt om *Gertrude*, hvor det blir påpekt at han og Georg Brandes delte idéen om at det erotiske var kjernen i kvinnens identitet: "Heri adskilte de sig for så vidt ikke fra romantikerne, hvis kvindebilleder også var bygget op omkring følelserne, bortset fra at de hævdede, at disse følelser skulle udfoldes i en individualiseret og lystbetonet seksualpraksis, der ikke nødvendigvis var knyttet til familien" (s. 438). (Dette kan være sant nok; kun synes jeg man burde tilføye at for Erik Skrams vedkommende var det erotiske kjernen i mannens identitet også).

Når man ellers kikker litt i bøker som beskriver hans tid og hans krets, er han avgjort en bifigur - og det er Don Juan-myten som har vist seg å være den mest seiglivende. I Jørgen Knudsens Brandes-biografi kommer han med i sitatet fra et brev fra Georg til broren Edvard: "Hvilke soldater. (...) De modigste er drachmænd. Og hvad lader sig udrette med drikkende Schandorphere, kurtiserende Skram'ner, naive Pingel'er, bævlende Borchseniusser, docerende Høffdinge osv." (*Georg Brandes. I modsigelsernes tegn. Berlin 1877-83*, s. 58). Og senere i samme bok beskrives han som "en spydig og selvironisk kyniker, berygtet for dovenskab og vidtløftige gynækologiske studier, som Levison kaldte det." (s. 180) Dette er ganske visst ikke Knudsens ord, men de står uimotsagt. I Kristian Hvidts bok om Edvard Brandes er han blitt til "Edwards tro følgesvend, en dygtig journalist mere end egentlig skønlitterær forfatter, men indflydelsesrig og en kendt elegantier i det mondæne København, pigejæger uden lige..." (s. 121). Det der med den tro følgesvenden ville Skram sikkert ikke underskrive. Doven var han ikke, hvis man leser hans beretninger om lange utmattende arbeidsdager på Rigsdagen og på *Morgenbladets* kontor. Og pigejæger uten lige? Det rimer dårlig sammen med det bildet man får av ham hvis man leser hans brev til Amalie, hvor han villig innrømmer at han har hatt andre kvinner, men påstår gang på gang at "griseri" har han ikke vært med på. I tillegg viser han seg å være øm, kjærlig, tålmodig og utholdende - gjennom mesteparten av tyve år. Kanskje begge

bilder er riktige; han var utvilsomt annerledes sammen med sine mannlige venner. Men den gjengse oppfatningen av ham trenger i det minste å suppleres; sådan var han *også* - ærlig, ridderlig og trofast - og ikke bare i sine bøker.

Bibliografi

- [Erik Skram](#)
- [Sekundærlitteratur](#)

Erik Skram

- [Utgitte bøker/noveller/brev](#)
- [Utrykte manuskripter/brev](#)

Utgitte bøker/noveller/brev

Herregaardsbilleder. Fortælling af Henrik Herholdt. Gyldendal, København 1877.

Gertrude Coldbjørnsen. Novelle. Gyldendal, København 1879. (Ny utgave ved Pil Dahlerup, *Danske Klassikere*, DSL, Borgen, København 1987. Alle sitatene er fra denne utgaven).

"Schwester Weleicka." Novelle. I *Tilskueren* 1884, s. 207-13.

"K'ivigtok." Novelle. I *Tilskueren* 1885, s. 735-46.

"Hinsides Grænsen. Nogle Erindringer af A.O.E.Skram." I M. Galschiøt: *Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere*. København 1887. Trykt særskilt som *Hinsides Grænsen. Erindringer fra Sønderjylland*. P.G. Philipsens Forlag, København 1888. (Ny utgave red. Inge Adriansen og Jørgen Slettebo, Strandbergs Forlag, København 1976).

Fjældmennesker. Lystspil i fire Akter. Af Amalie Skram og Erik Skram. Schubothe, København 1889.

Ungt Bal. Kærlighedsspil i tre Akter. Gyldendal, København 1895.

Agnes Vittrup. En Kærlighedshistorie. Schubothe, København 1897.

Hellen Vige. En Samling Breve. Roman. Gyldendal, København 1898.

"Fra Slottet og Kasernen. Et Tilbageblik." I *Tilskueren* 1920, s. 420-30.

"Selvbiografiske Optegnelser." I *Tilskueren* 1924, s. 32-47.

"D. G. Monrad og Tilbagetoget fra Dannevirke." I *Sønderjydske Aarbøger* 1925, 2. Række, Aabenraa, s. 1-77.

"*Elskede Amalie*". Brevvekslingen mellom Amalie og Erik Skram 1882-1899. Bd. I-III. Gyldendal norsk forlag, Oslo (kommer ut 2002).

Utrykte manuskripter/brev

"Irene." Skuespill. 1922. NKS 3369, 4°.

Henri Becque: "Ravnene." Skuespill (oversatt av E. Skram). NKS 3857, 4°.

"Et Teaterbesøg". Fortelling.

23 kapsler på KB (NKS 4501 4°):

I. Personalia (6 kps)

II. Manuskripter (8 kps)

III. Forskjellige opptegnelser (5 kps)

IV. Papirer vedrørende foreninger (2 kps)

V. Trykte sanger og lign. (1 kps)

VI. Avisutklipp og diverse. (1 kps)

Brev til Erik Skram (29 kps) i KBs brevsamling, NKS 4500 4°.

Brev fra Erik Skram i KBs brevsamling, diverse.

Brevveksling Amalie/Erik Skram, KBs brevsamling, NKS 5051, 4°.

Sekundærlitteratur

Bang, Herman: *Realisme og Realister. Portræstudier og Aforismer*. Schubothes Boghandel, København 1879. (Ny utgave ved Sten Rasmussen, *Danske Klassikere*, DSL, Borgen, København 2001, s. 108-116).

Bang, Herman: "Erik og Amalie Skram", i *Af Dagens Krønike* November 1889, s. 500.

Benedictsson, Victoria: *Pengar*. (1885) En bok för alla, Kungsbacka 1982.

Bjørnson, Bjørn: *Aulestad-minner*. (1955) Aschehoug, Oslo 1973.

Brandes, Georg: *Det moderne Gjennembruds Mænd*. Gyldendal, København 1883.

Brandes, Georg: "Erik Skram". I *Danske Personligheder, Samlede Skrifter* III. Gyldendal, København 1900, s. 183-202.

Fog, Emil: "Erik Skram." I *Tilskueren* 1902, s. 864-74.

Garton, Janet: "Language and Gender in the Correspondence of Amalie and Erik Skram." I Annegret Heitmann og Karin Hoff (red.): *Ästhetik der skandinavischen Moderne*. Peter Lang, Frankfurt am Main 1998, s. 105-18.

Hvidt, Kristian: *Edvard Brandes*. Gyldendal, København 1992.

Knudsen, Jørgen: *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77; Georg Brandes. I modsigelsernes tegn. Berlin 1877-83; Georg Brandes. Symbolet og manden 1883-95; Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*. Gyldendal, København 1985, 1988, 1994, 1998.

Køltzow, Liv: *Den unge Amalie Skram. Et portrett fra det nittende århundre*. Gyldendal, Oslo 1992.

Robinson, Michael og Garton, Janet (red.): *Nordic Letters*. Norvik Press, Norwich 1999.

Erik Skram - Forfatterportræt skrevet af Janet Garton

Schyberg, Frederik: *Dansk Teaterkritik indtil 1914*. Gyldendal, København 1937.

Vogt, Nils Collett: *Fra gutt til mann*. Aschehoug, Oslo 1932.

Janet Garton

Janet Garton MBE, MA, PhD, er Reader in Scandinavian Studies ved The University of East Anglia, Norwich. Hun er redaktør for tidsskriftet *Scandinavica* og administrerende direktør for forlaget Norvik Press. Ved siden af sin forskning i nordisk litteratur er hun også oversætter. Hennes vigtigste bøger er: *Jens Bjørneboe: Prophet Without Honor* (Greenwood Press, 1985); *Norwegian Women's Writing 1850-1990* (Athlone Press, 1993); *Elskede Amalie. Amalie og Erik Skrams brevveksling 1882-1899* (Gyldendal norsk forlag, 2002).